

HOFIZ XORAZMIY SHE'RIYATIDA DINIY-TASAVVUFIY OBRAZLAR

Tairov Ixtiyor

Urganch davlat universiteti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mumtoz adabiyotimizda o'z ijodi bilan beqiyos o'ringa ega bo'lgan Hofiz Xorazmiyning ijodidagi diniy-tasavvufiy obrazlar muhtasar ravishda yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: jannat, malak, behisht, Ka'ba.

So'z san'atining dastlabki namunalari qadim zamonda dunyoga kelib, unda insoniyatning porloq kelajagi haqidagi orzu qarashlari turli obrazlar vositasida aks ettiriladi. «Obraz» termini rus tilidan olingan bo'lib, «aks» degan ma'noni anglatadi. Adabiyotshunoslik istilohi sifatida «obraz» deganda adabiyot va san'atning tafakkur shakli bo'lmish badiiy obraz nazarda tutiladi. «Badiiy obraz borliqning (undagi narsa, hodisa va h.k.) badiiy asardagi aksi»¹. Obrazlar davr va zamon bilan bog'liq bo'ladi. Mavzu ko'lami jihatidan obrazlarni ham bir nechta turlarga bo'lish mumkin. Shu jihatidan diniy mavzudagi obrazlardan foydalanish, ularni mumtoz adabiyotimizda keng qo'llash, ko'pgina adiblarimiz ijodida uchraydi. Diniy obrazlar davr bilan ham bog'liq bo'lib, dastlab diniy-mifologik shaklda dastlabki yozma manbalarda ham kuzatishimiz mumkin. Mumtoz adabiyotimizda esa, xususan, o'zbek adabiyotida islom dini ta'sirida VIII asrdan keyin qo'llanila boshlangan. Jumladan, Xorazmiyning «Muhabbatnoma», Rabg'uziy «Qissasi Rabg'uziy» asarlarida ko'rishimiz mumkin. Adabiy merosimizni o'rganish jarayonida Hindistonning Haydarobod shahrida Hofiz Xorazmiyning devoni topiladi². Shoir devonida bir qancha janrlar jamlangan bo'lib, har bir g'azalida asosiy janr g'azal janrini tashkil qiladi. G'azallarida mavzu ko'lami jihatidan ilohiy ishq tarannumi etilgan. Diniy istilohlar (Qur'on, sura, oyat, hadis, Ka'ba, imon, namoz, ro'za, zakot, haj, joynamoz, farz, sunnat, farishta, malak, Jannat, do'zax, musulmon, kofir, g'abr, yahudiy)ning obraz sifatida turlicha talqinlarini ko'rishimiz mumkin. Ma'lumki, mumtoz adabiyotimizdan, «jannat» so'zi bilan bir qatorda behisht, firdavs so'zlari keng qo'llaniladi. Hofiz Xorazmiy ijodida ham «jannat» so'zini turlicha holatlarda uchrashini ko'rishimiz mumkin. Baytlarning umumiy sharhini olib qaralganda ilohiy ishq tarannumi yaqqol sezilib turadi. Quyida diniy istilohlardan «behisht» yani jannat istilohi bilan bog'liq misralarni ko'rib o'tamiz:

*Behisht ichra agar bo'lmasa yodi, qari do'zaxdur,
Aning yodi bilan erur do'zax jannati a'lo.(10)*

Har bir ilohiy ishq kishilarining oliy maqsadi Yor jamoliga yetishish maqsadi hisoblanadi. Aqoid olimlari jannatning bir necha tabaqalarga ega ekanligi, aytdilar. Sof tasavvufiy mazmunga yo'g'rilgan ushbu baytdan ham, kishi jannatda

¹ D.Quronov. Adabiyotshunoslikka kirish.T:A.Qodiriy nashriyoti,2010,63-b.

² Hofiz Xorazmiy .1-devon.T:MK nashriyoti,1981,3-b.

bo'lsam ham agar Allohning yodi bo'lmasa do'zaxning qari ekanligini aytadilar. Bilaks, kishi do'zaxda bo'lsa-yu, Alloh yodi bilan bo'lsa ul kishi do'zax ham jannatning eng a'lo joyi ekanligini tushunishimiz mumkin. Shoir ijodida makon nisbati bilan bog'liq bo'lgan jannat va do'zax istilohlaridan turlicha foydalanilgan. Quyidagi baytda ham, yuqoridagi baytga o'xshash holatni uchratishimiz mumkin.

*Sansiz manga hayot o'lumdir, yamon erur
Sansiz manga behisht- barin do'zaxu azob.(56)*

Hijron ishq ifodalangan ushbu baytda ham, Yorsiz bu dunyo ham, xuddi o'lumdir. Agar yorsiz jannat bo'lsa ham do'zax ekanligini anglashilmoqda.

Shuningdek, shoir ijodida behisht istilohi ilohiy ishq bilan bir qatorda majoziy ishq ham keltirib o'tiladi.

*Topg'anda yor eshigin fikr etmadim raqibdin
Jannatda bo'lg'an oriy, qilmadi fikr-i fosid.*

Ma'lumki tasavvufda mashuqaning, ya'ni Hofiz Xoramiy lirikasida hayotning vaqtincha ekanligi dunyoga berilmaslik g'oyalari diniy timsollar orqali to'xtalib o'tilgan.

*Dunyo-yi dunni tark qilib, ey do'st, din tila
Ushbu jahong'a boqma, jahon ofarin tila.*

Aylanib turuvchi dunyo, bizdan oldin ham mavjud edi. Hofiz Xorazmiy ushbu baytda ne'matlarini tark qilib, abadiy ne'matga eltuvchi yo'lni, ya'ni dinni tanlashga undamoqda. Mumtoz adabiyotshunosligimizda pand-nasihat ruhi, shuningdek, diniy-tasavvufiy g'oya asosiy mavzu sifatida keng o'rin olib kelgan.

Shuningdek, diniy obrazlardan Ka'ba obrazi bilan bog'liq o'rinlarni ko'rishimiz mumkin. Uludogning "Tasavvuf terminlari"³ kitobida Ka'ba timsoli quyidagicha ifodalangan.

Ka'ba-yetishish maqomi, qalbning haqqa intilishi. Bu maqomda oshiqning yetishligi uchun ehrom kiyishi kerak.⁴

*Mardona ko'nglum Ka'bayi vasling tilab bossa qadam,
G'am boridin xalos ul-damda jonning maxmili(253-b)*

Baytda oshiq yorning vaslini qumsab, g'amdand qutulish uchun Ka'baga qadam bosishi kerakligi anglashilmoqda. Yana bir baytda esa, lirik qahramon ishqdan, hijrondan masrur bo'lganki, Ka'bada bo'lsa ham uning dardiga darmon bo'lmaganligi, ko'ngliga tushmaganligini ko'rishimiz mumkin

*Hargiz havo-yi Ka'ba ko'nglumg'a tushmadi,
Qilg'ali yor kuyida azm-i iqomate (220)*

Yana bir baytda ko'ngulni Ka'baga yetishish umidi borligi, jonning qulog'iga shunday tovush jarang urishi aytilgan. Aslida Ka'ba yorning manzili bo'lib, oshiq qulog'i yorning ovozidan boshqa narsani eshitmasligi, faqatgina yor ovozi unga darmon ekanligi anglashilmoqda:

*Yetkay erdi ko'nglum, Ka'bayi maqsudingg'a,
Lutfidin tegsa bu jon sam'ina bong jarase.(212)*

³ Hofiz Xorazmiy .2-devon.T:MK nashriyoti,1981,212-b.

⁴ Dr.Sulaymon Ulugdag.Tasavvuf terimlari.I:1995,